

УДК 37.013(091)(477)

ЛІТНІ ПОХОДИ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ А. С. МАКАРЕНКА

Самофалов І. В.

У статті мова йде про літні походи та екскурсії, які проводив А. С. Макаренко зі своїми вихованцями. Однак описуються не так самі походи, а саме шлях, який в результаті привів до можливості проведення даних виховних заходів. Тобто мова йде про події та фактори, які сприяли накопиченню тієї рушійної сили думки і справи, які згодом і постали в тому вигляді, в якому ми про них знаємо. Це і роль природи у вихованні естетичного начала, і роль праці як способу облагородження, і постановка перспективних цілей не тільки на близьке майбутнє, але й на подальше життя в цілому та досягнення цих цілей.

Ключові слова: А. С. Макаренко, літні походи та екскурсії, естетичне виховання, природа, перспектива, виробництво, завтрашня радість.

В данной статье речь идёт о летних походах и экскурсиях, которые проводил А. С. Макаренко со своими воспитанниками. Однако описываются не столько сами походы, а именно путь, который в результате привёл к возможности проведения данных воспитательных мероприятий. То есть речь идёт о событиях и факторах, которые способствовали накоплению той движущей мощи мысли и дела, которые впоследствии и стали в том виде, в котором мы о них знаем. Это и роль природы в воспитании эстетического начала, и роль труда как способ облагораживания, и постановка перспективных целей не только на ближайшее будущее, но и на дальнейшую жизнь в целом и достижения этих целей.

Ключевые слова: А. С. Макаренко, летние походы и экскурсии, эстетическое воспитание, природа, перспектива, производство, завтрашняя радость.

The article concerns summer trips and tours conducted by A. S. Makarenko with his wards. However, it describes not the trips themselves, but the way that had lead consequently to the possibility of conducting such educational activities. That is it shows those events and factors that were conducive to the accumulation of that motive force of thought and deed that later on came about in the form in which we know them, which includes the role of nature in aesthetic education, the role of labor as a means of refinement, forward-looking goal-setting not only for the near future, but for the life in general and achievement of these goals.

Key words: A. S. Makarenko, summer trips and tours, aesthetic education, nature, perspective, production, tomorrow's joy.

В теоретичній і практичній діяльності А. С. Макаренко здійснював синтез передових педагогічних ідей, що розвивалися від Ф. Рабле до А. Дістервега на Заході, від В. Н. Татищева і М. В. Ломоносова до К. Д. Ушинського і П. Ф. Каптерева, ідей переосмислених і покладених в основу реформи школи після Жовтневої революції: всебічний і гармонійний розвиток дітей, наочне навчання, зв'язок з життям, політехнічна освіта, трудове виховання. Цей синтез А. С. Макаренко здійснює на практиці через створення виховного колективу, розробка теорії і методики якого є, як відомо, вищим досягненням педагогіки та основою її подальшого руху вперед. Напрямами подальших досліджень стануть ідеї А. С. Макаренка в практиці організації колективу туристичної групи, використанні моральної ситуації у вихованні мужності в умовах туристично-краєзнавчої роботи та ідеї прогнозування туристично-краєзнавчої роботи в школі майбутнього.

Поряд з іншими передовими педагогами того часу, А. С. Макаренко також використовував походи та екскурсії з навчально-виховною метою, для зв'язку навчальної роботи в колонії і комуні з життям. Але на відміну від більшості педагогів, А. С. Макаренко не просто використовував ці форми туристично-краєзнавчої роботи, але, оцінивши їх значення в управлінні колективом, органічно включав у методику "паралельної педагогічної дії". Він надавав великого значення створенню у дітей стану "завтрашньої радості", актуалізація котрої для колективу дозволяла паралельно розв'язувати завдання формування виховного колективу.

Також таку традицію, як походи, видатний педагог організував з метою виховання і використовував їх безпосередньо як стимул і подарунок колективу за успіхи навчально-трудового року. "Щорічний літній похід – це нова традиція. Багато тисяч кілометрів пройшли комунарські колони, по-старому по шість в ряд, зі стягом попереду і оркестром. Пройшли Волгу, Крим, Кавказ, Москву, Одесу, Азовське побережжя" [5, с. 15–16]. Подібний захід був важливою і невід'ємною частиною навчально-виховного процесу як перспективної точки розвитку колективу і результатом "завтрашньої радості". Тим самим використання активного відпочинку під час канікулярного періоду дозволяло домагатися високих результатів у вихованні, освіті та оздоровленні колективів колонії і комуні.

"Багатоденні туристичні походи колонії ім. М. Горького та комуні ім. Ф. Дзержинського проводились лише влітку, хоча невеликі походи й екскурсії здійснювались цілий рік. Але до літніх походів-експедицій, які продовжувались місяць-півтора, колоністи, а потім комунари готувались протягом року: діти вибирали й обговорювали маршрути, готували необхідне спорядження, вели переписку з місцевими органами за маршрутом майбутньої подорожі; засилали на маршрут своїх "розвідників" і знову обговорювали отримані дані для більш чіткої підготовки такого грандіозного багатоденного заходу, в якому як завжди брала участь вся колонія чи коммуна, тобто 400–500 чоловік. На Раді командирів протягом року попереджували недисциплінованих або недбайливих, якщо вони не виправляться, то можуть в літній похід не потрапити. Але не було випадку, щоб когось в похід не взяли. Всі походи літнього періоду, організовані А. С. Макаренком, містили пішохідний перехід по 150–200 кілометрів. Причому комунарські колони в окремі дні проходили до 40 кілометрів маршруту. Це були дуже серйозно навантажені переходи" [5, с. 15–16].

В поході Макаренко був таким самим, як і в комуні, був завжди насторожі, і спав менше звичайного, адже на ньому лежала відповідальність за безпеку та здоров'я своїх вихованців. Для безпеки під час стоянок виставлялися охоронні пости. Завдяки тому, що походи готувалися найретельнішим чином, і дисципліна під час походу була ще суворішою, ніж зазвичай, практично завжди вдавалося (за деяким винятком) обходитися без яких-небудь "НП".

Цінність літніх походів полягає не лише в якості виховного інструменту, яким користувався Макаренко, але це також є результатом його титанічної роботи, яка по краплі вибудовувалася в грандіозне творіння. Тобто така форма проведення дозволяла не з'явилася спонтанно, а стала оформленим і фізично явним прикладом успіху діяльності трудової колонії та комуні.

Естетичне виховання є одним з основних способів формування гармонійно розвиненої особистості учня, здатного до творчої роботи і трудової етики. Природа є першоджерело формування всебічного розвитку особистості дитини. Тому формування у дітей почуття любові до природи і є основа та одна з цілей естетичного виховання. Саме тому в літніх походах Макаренка природа виступала одним з основних виховних факторів.

Як приклад розуміння самим педагогом впливу природи на вихованців можна навести випадок з "Педагогічної поеми". На самому початку, як тільки Макаренко був направлений в колонію ім. М. Горького завдяки одному інциденту, а саме його зриву "педагогічного канату" у випадку з товаришем Задоровим. І наступним примиренням завідувача і колоніста на свіжому повітрі, під час рубання дерев на дрова для колонії. Саме тоді він звернув свою увагу на цілісність і виховну дію природи на людину: "На мій подив, все минуло чудово. Я пропрацював з хлопцями до обіду. Ми рубали криві сосенки. Хлопці в загальному супились, але свіже морозне повітря, гарний ліс, прибраний величезними шапками снігу, дружна участь пилки і сокири зробили свою справу" [3, с. 25]. Після цього перший контакт з вихованцями був досягнутий і робота пішла в потрібному руслі.

Перші роки спільної праці пішли на створення власного зразкового сільського господарства і благоустрою життя – є дисципліна, досягнуто достаток, адже тут все побудовано за останнім словом науки, працюють теплиці, колонію прикрасили численні клумби та оранжереї та інше. Здавалося б, життя налагоджується, ось він – цілком розвинений локальний соціалізм на прикладі окремо взятої колонії, живи та радій! Але ні.

Відбувається самогубство вихованця на ґрунті нерозділеного кохання, що спричинило появу перших підбурювачів і бунтарів, які кажуть, що час "цокати", поки всі не перевішались. Причиною подібних подій став "застій" внаслідок зникнення мети, тобто була допущена зупинка в розвитку життя колективу. Адже відомо, що будь-яка зупинка – це смерть в тому чи іншому розумінні, форма буття людини і колективу – це рух вперед.

Розуміючи причини, Макаренко знаходить дуже дієвий спосіб виходу з ситуації, що склалася, створенням штучної кризи у вигляді "місіонерської мети", а саме зацікавлює горьківців сусідньою колонією в Куряжі, яка набагато більш від їх власної та знаходиться в стані цілковитого розкладання і гниття. На що горьківці відповідають повним розумінням відповідальності справи і, знову відродившись духом життя і руху, з запалом кидаються в боротьбу, залишаючи своє вже налагоджене життя і переїжджають у цілковиту розруху заради порятунку інших.

Подібні поштовхи вперед можна бачити протягом усієї роботи Макаренка – це і створення свого господарства, воєнізація, літні табори, виробництво, самокупність, літні походи та інше.

Активна та бурхлива робота в другій колонії хоч і давала свої результати на початковому етапі, але знаходилося багато нових і важливих справ. Однак, як пише сам Макаренко, "Колонія йшла вперед без посмішок і радості, але йшла з хорошим, чистим ритмом, як налагоджена, справна машина. Я суворо завалював колонію все новою та новою роботою і вимагав від усього колоністського суспільства колишньої точності і чіткості в роботі. Не знаю чому, ймовірно, за невідомим мені педагогічним інстинктом, я накинувся на військові заняття. Уже й раніше я виробляв з колоністами заняття з фізкультури та військової справи. Я знав лише військовий стрій та військову гімнастику, знав тільки те, що стосується до бойової ділянки роти. Без всякого роздуму і без єдиної педагогічної судоми я зайняв хлопців вправами у всіх цих корисних речах. Колоністи пішли на таку справу охоче. Після роботи ми щодня по годині або дві всією колонією займалися на нашому плацу. До зими наші ланцюги виробляли дуже цікаві і складні військові рухи по всій території нашої хутірської групи. Так у нас було покладено початок тієї військової гри, яка потім зробилася одним з основних мотивів всієї нашої музики. Я насамперед помітив гарний вплив правильної військової виправки. Абсолютно змінився вигляд колоніста: він став стрункішим і тоншим, перестав валитися на стіл або на стіну, міг спокійно і вільно триматися без підпорок. І хода хлопців зробилася впевненою і пружною, і голову вони стали тримати вище, забули звичку засовувати руки в кишені" [3, с. 178–179].

Тобто ми бачимо, що запорукою успішного і здорового розвитку колективу є рух уперед усіма способами. Навіть таке от незначне, на перший погляд, заняття, як військова підготовка, в майбутньому мала просто таки величезний вплив на життя колонії, це і поява "командирської педагогіки", у вигляді вродно-загінної форми (що стала основою дисципліни і запорукою успіху під час походів), на накази відповідати поважним "є" в супроводі піонерського салюту, сигнали на всі випадки життя стали даватися вже не дзвоником, а корнетами, саме завдяки їх появі з часом сформувався повноцінний оркестр, до складу якого входили усілякі музичні інструменти, без котрого не міг пройти жодний важливий захід у житті колонії та комуни, не кажучи вже про настільки важливу подію, як літні походи.

Поява і введення в практику літніх таборів – подія, яка прокотилася несподіваною новиною по колонії та була зустрінута бурхливою реакцією, стала першим кроком об'єднання естетичного та практичного на шляху до літніх походів. Проведення даного заходу стало можливим завдяки щедрим подарункам військових, а саме намети і інше необхідне спорядження. Порядок у таборі залишався такий же, як і в комуні, – загоны, режим, чергування, був введений денний сон як обов'язкова частина життя в таборі.

Ось як описує Макаренко появу літнього табору в своєму творі "Прапори на баштах": "Увечері сімнадцятого Захаров з черговим бригадиром прийняв споруду таборів. Він не забракував жодного намету. Намети стояли в один ряд, і на кожному тріпотів маленький прапорець. Окремо біля парку стояла палатка ради бригадирів, в яку переселився і Захаров. Михайло Гонтарь закінчував проведення електрики. Програла сигнал "спати", ніхто спати не захотів, всі очікували, коли загориться

світло. І Захаров ходив з намету до намету, і скрізь йому подобалося. Потім раптом всі намети освітилися, колоністи закричали "ура" і кинулися гойдати Мишу Гонтаря. Хотіли качати і Захарова, але він пригрозив пальцем. Тоді вирішили гойдати бригадирів" [4, с. 240]. Таким чином роль та участь військових з ромбами, а саме таких товаришів, як Балицький, Броневой, Букшпан та інші, в житті колонії і комуні стала основою і першою цеглинкою фундаменту, надалі розвитку та успіху колонії та комуні, в переході від сільськогосподарської форми до виробничої.

Звичайно ж, перехід до власного виробництва був справою складною, копіткою і витратною, адже спочатку потрібно організувати виробництво, закупити інструменти, матеріали, взяти замовлення, скласти кошторис, розпланувати роботу, виконати і тільки потім отримати винагороду за працю. Спочатку колонія і коммуна спеціалізувалися більше на столярних справах і випуску меблів для різних держустанов.

Але так не могло тривати вічно, плюс до всього не тільки комунарів, а й самого Макаренка дратувала фінансова залежність підконтрольних йому установ від освітніх відомств. Тому з часом було вирішено здійснити поступовий перехід до самоокупності, в цій справі по досягненні даної мети безпосередньо допомагали військові з ромбами, які дуже поважали і цінували Макаренка, його колоністів і комунарів.

Ось як описує перехід на рейки самоокупності вихованець Макаренка Л. В. Конісевіч: "Дні мого дозвольного проведення часу скінчилися. В підвальному приміщенні створювалася нова галузь з оброблення ліжкових кутів. Головна турбота виконати денну норму і в цілому промфінплан. Нова продуктивна термінологія – норми, розцінки, зарплата, рентабельність, самоокупність, режим економії, соцзмагання і ударництво увійшли в життя комуні впевнено і надовго, ще більш зблизивши наше життя з життям країни. Головний барометр виробництва – промфінплан. Промфінплан вивішений в кожному цеху. Це наша кінцева мета. Вона завжди на передньому плані. Біля входу в їдальню радує око яскрава діаграма добового виконання плану по цехах" [1, с. 53–54].

Як було сказано вище, літні походи стали результатом об'єднання ланок одного ланцюга. І найголовнішим рушійним елементом цього ланцюжка дій виступала перспектива: "Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість. У педагогічній техніці ця завтрашня радість є одним з найважливіших об'єктів роботи. Спочатку треба організувати саму радість, викликати її до життя і поставити як реальність. По-друге, треба наполегливо перетворювати простіші види радості на складніші і значні для людини. Тут проходить цікава лінія: від найпростішого, примітивного задоволення до найглибшого почуття обов'язку" [2, с. 107].

Перехід на самоокупність означав також і те, що вихованці відтепер зможуть отримувати повноцінну зарплату за свою працю, чого раніше не було в жодній установі для правопорушників та було феноменом за своєю суттю.

Власне, це і було найпростішим задоволенням і середньою перспективою, тоді як близькою перспективою виступало виконання денної норми – так необхідне для колективу соціалістичне змагання. Звичайно, така перспектива не завжди повинна будуватися на принципі подобається – не подобається, оскільки в будь-якій дії повинна бути користь. Дальньою ж перспективою виступали саме літні походи, які проводились виключно на зароблені власними силами кошти та являли собою результат активної та послідовної діяльності всієї потужності колективу, їх право на відпочинок, але відпочинок активний, сповнений пригод, яскравих емоцій і незабутніх вражень на все життя.

Адже краєзнавча робота в педагогічному досвіді А. С. Макаренка зводилась до широкого ознайомлення вихованців з визначними пам'ятками району за маршрутом подорожі. В основному робота велась у формі екскурсій в музеї, на виставки та інші культурні об'єкти, які розповідали про революційну, бойову і трудову славу народу. Визначне місце у цих подорожах займали відвідування промислових підприємств і будов народного господарства. Вихованці Макаренка відвідали будови таких велетнів індустрії, як Дніпрогес, металургійні комбінати в Макіївці та Запоріжжі. І скрізь або майже скрізь вихованці брали участь або навіть самі організовували мітинги, зустрічі-диспути з робітниками, службовцями, працівниками мистецтва. Колони комунарів перед кожним населеним пунктом приводили себе в

парадний вигляд і, як було сказано вище, з оркестром на чолі в шерензі по шість проходили вулицями, викликаючи захоплення не лише молоді, але й людей старшого віку. Мітинги з участю населення, допомога сільським господарствам, виступи в парках і скверах комунального оркестру по шляху руху туристичного загону, зустрічі з футболу в містах з місцевими командами та багато інших суспільно корисних справ здійснювали в своїх подорожах вихованці А. С. Макаренка.

Таким чином, ми бачимо в туристично-краєзнавчій діяльності А. С. Макаренка не лише те, що сьогодні наявне в найпередовіших колективах шкіл та позашкільних закладів, але і те, що на своєму русі вперед туристично-краєзнавча діяльність учнів, на жаль, втратила. Педагогічний експеримент А. С. Макаренка і в цій галузі педагогіки досі не має собі рівних, хоча в окремих напрямках туристично-краєзнавчої діяльності деякі колективи пішли вперед. У комплексному використанні цієї діяльності досвід А. С. Макаренка – зразок педагогічної інструментовки. Але туристично-краєзнавчий досвід А. С. Макаренка, безперечно ж, не вичерпує все те, що використовують сьогодні інноваційні колективи шкіл, позашкільних закладів, організуючи цю діяльність. Під час створення та організації роботи туристично-краєзнавчих колективів широко використовує теорія виховного колективу, ідея виховання в колективі і через колектив.

Література

1. Конисевич Л. В. Нас воспитал Макаренко / Л. В. Конисевич ; Челябинский областной институт повышения квалификации и переподготовки работников народного образования. – Челябинск, 1993. – 327 с.
2. Макаренко А. С. Методика воспитательной работы / А. С. Макаренко. – К. : Рад. шк., 1990. – 366 с.
3. Макаренко А. С. Педагогическая поэма / А. С. Макаренко ; сост., вступ. ст., примеч., коммент. С. Невская. – М. : ИТРК, 2003. – 736 с., илл.
4. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8 т. / А. С. Макаренко ; сост. М. Д. Виноградова, А. А. Фролов. – М. : Педагогика, 1985. Т. 6. 1985. – 384 с., ил.
5. Zbior raportow naukowych. "Naukowe prace, praktyka, opracowania, innowacje 2013 roku". (30.12.2013–31.12.2013). – Zakopane : Sp.zo.o. "Diamond traiding tour", 2013. – 132 str.